

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Tudományos Akadémia

Nyelvtudományi Intézetének folyóirata

NJK

105. kötet

2008

Főszerkesztő

HONTI LÁSZLÓ

Szerkesztők

CSÚCS SÁNDOR

KOMLÓSY ANDRÁS

Szerkesztőbizottság

BÁNRETI ZOLTÁN

CSER ANDRÁS

KASSAI ILONA

KERESZTES LÁSZLÓ

MATICSÁK SÁNDOR

VÁSÁRY ISTVÁN

SIPŐCZ KATALIN

Technikai szerkesztő

SZEVERÉNYI SÁNDOR

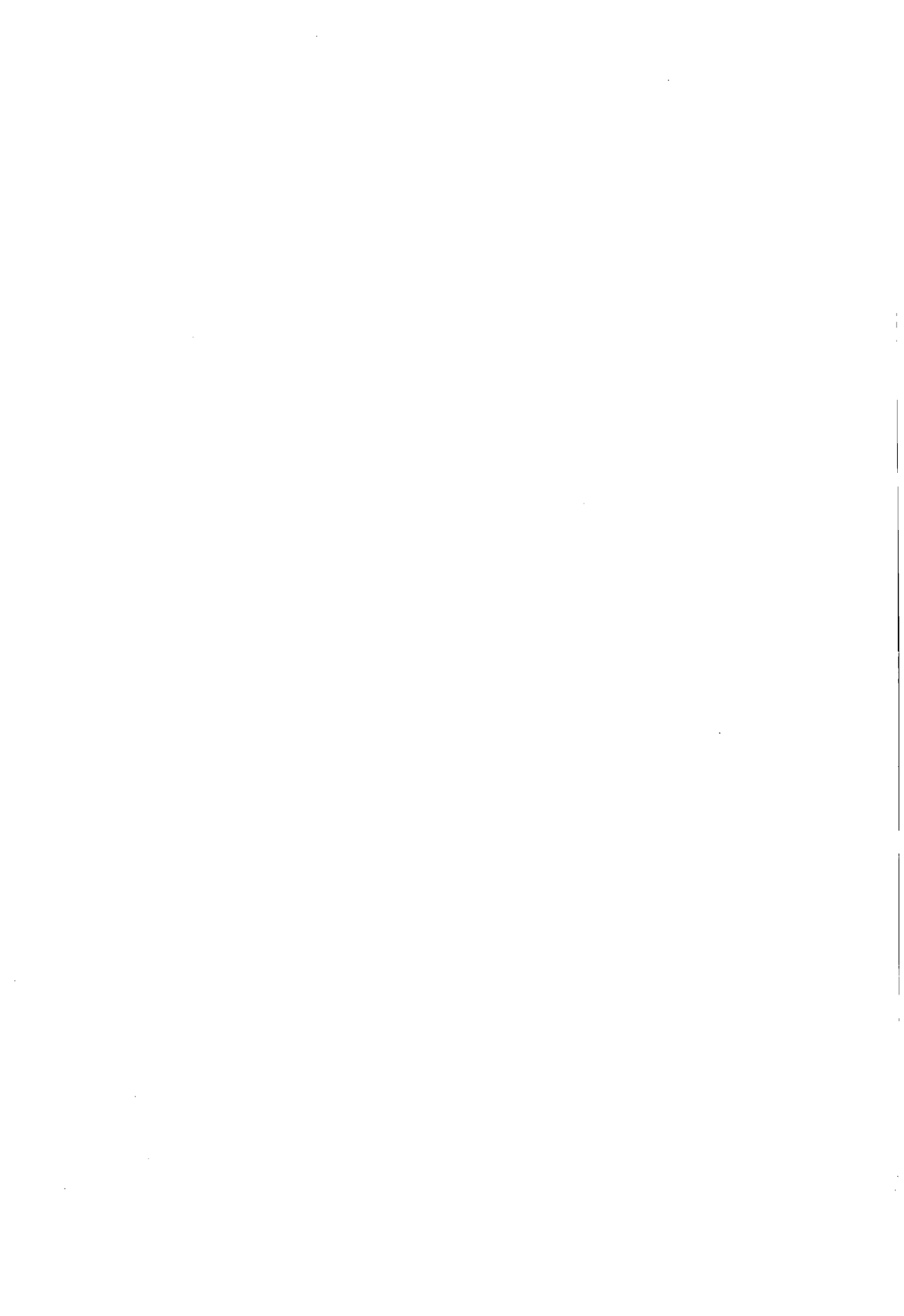
Készült a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében,
az MTA I. osztálya támogatásával

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Tudományos Akadémia
Nyelvtudományi Intézetének folyóirata

105. kötet

Budapest, 2008

TARTALOM

Mus Nikolett: Tagadás a tundrai nyenyec nyelvben [Negation in Tundra Nenets]	7
Elekfi László: A hatodik mondatrész [The sixth syntactic constituent]	45
Bartos Huba: Mód és modalitás a magyarban [Mood and modality in Hungarian syntax]	80
Varga László: A stilizált eső hanglejtés az újabb kutatások tükrében [Stylised falling intonation in the light of recent research]	104
Kántor Gergely: Komparatív korrelatív szerkezetek a magyarban [Comparative correlative structures in Hungarian]	134
Surányi Balázs: Határozóosztályok és mondatartományok [Adverb classes and sentence domains].....	163
Rózsavölgyi Edit: A névmási tárgy az olaszban és a magyarban [Pronominal object in Italian and Hungarian (Comparative typological analysis)].....	193
Tóth Ildikó: Az ige-igekötő szórend elsajátítási folyamata a gyerek-nyelvben [The acquisition of verb–preverb order in child language]	218

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Csúcs Sándor: Szófaji kérdések az őspérmiben [Word Class issues in Proto-Permian]	243
Bíró Bernadett: A manysi cselekvénevek szófaji kérdései [Word class issues of nominal action in Mansi]	255
Sipos Mária: A norma kiválasztásáról a serkáli irodalmi nyelv kapcsán [On the choice of the norm: the case of the Sierkaly literary language]	270
Forró Orsolya: Vannak-e asszociációs hangváltozások? A hangváltozás-tipológia kérdése a magyar nyelvtörténeti szakirodalomban [Are there associative sound changes? The typology of sound changes in the literature on the history of Hungarian]	279
Kassai Ilona: Akusztikai fonetikai adatok értelmezésének csapdái [Problematic points in the interpretation of acoustic phonetic data]	294
Dékány Éva: A mi Jánossal exkluzív és inkluzív olvasata [On the exclusive and inclusive interpretations of <i>mi Jánossal</i> lit. 'we with John']	298

VITAFÓRUM

Szépe Judit: Rövidzárlat és kisiklások a nyelvi realizáció szintjei között (Huszár Ágnes: A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében) Short circuit and derailments between the levels of linguistic realisation	312
Schütz István: A múlt nyomasztó öröksége. Gondolatok egy új román monográfiáról (Sala, Marius: De la latină la română [A latintól a románig]) [The weight of the past. Thoughts on a new Rumanian monograph].....	343

SZEMLE, ISMERTETÉSEK

Rédei Károly (Csúcs Sándor)	394
In memoriam Berta Árpád (Károly László)	399
Eva Kangasmaa-Minn (Csúcs Sándor)	402
In memoriam Hans Fromm (Ingrid Schellbach)	404
Fejes László (szerk.): Serkáli osztják chrestomathia (Riese, Timothy) [Sherkal Ostyak Chrestomathy]	407
Jean Perrot: Regards sur les langues ouraliennes (Asztalos Erika)	410
Kiefer Ferenc (főszerk.): Magyar nyelv (Ladányi Mária) [The Hungarian Language] ...	417
LingDok – Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai (Peredy Márta) [Papers presented at the LingDok Graduate Students' Linguistics Conference]	428

СОДЕРЖАНИЕ

Муш Николетт: Отрицание в тундровом ненецком	7
Элекфи Ласло: Шестой член предложения	45
Бартош Хуба: Венгерский синтаксис. Наклонение и модальность	80
Варга Ласло: Стилизованная нисходящая интонация в свете новых исследований	104
Кантор Гергей: Компаративно-коррелятивные конструкции в венгерском языке..	134
Шураньи Балаж: Виды обстоятельств и области предложения	163
Рожавельдьи Эдит: Местоименный объект в итальянском и венгерском (Сравнительное типологическое исследование)	193
Тот Ильдиико: Детская речь. Усвоение ребенком порядка слов <i>глагол-глагольная приставка</i>	218

НЕБОЛЬШИЕ СООБЩЕНИЯ

Чуч Шандор: Части речи в древнепермском	243
Биро Бернадетт: Названия действий в мансийском языке – какая часть речи?	255
Шипош Мария: Шеркальский литературный язык. О выборе нормы	270
Форро Оршойя: Существуют ли ассоциативные изменения звуков? Типология звуковых изменений в литературе по истории венгерского языка	279
Кашшаи Илона: Подводные камни анализа акустических фонетических данных .	294
Декань Эва: Об эксклюзивном и инклюзивном прочтении оборота <i>«мы с Яношем»</i>	298

ФОРУМ

Шютц Иштван: Тяжелое наследие прошлого. О новой румынской монографии (Sala, Marius: De la latină la română [От латыни до румынского])	312
Сепе Юдит: Короткое замыкание, сход с рельсов, блуждание между уровнями языковых реализаций. (Хусар Агнеш: От мысли до слова. Речевой процесс в зеркале оговорок)	343

ОБЗОРЫ И РЕЦЕНЗИИ

Редей Карой (Чуч, Шандор)	394
In memoriam Берга Арпад (Карой, Ласло)	399
Эва Кангасмаа-Минн (Чуч, Шандор)	402
In memoriam Ханс Фромм (Ингрид, Шельбах)	404
Фейеш Ласло (ред.): Хрестоматия шеркальского хантыйского (Тимоти Ризе)	407
Jean Perrot: Regards sur les langues ouraliennes (Асталаш, Эрика)	410
Кифер Ференц (гл. ред.): Венгерский язык (Ладаньи, Мария)	417
LingDok – Работы докторантов лингвистов (Переди, Марта)	428

A névmási tárgy az olaszban és a magyarban (Összehasonlító tipológiai elemzés)

The systems of personal and demonstrative pronouns functioning as direct objects are confronted in two very different languages as Italian and Hungarian, adopting the approach of typological linguistics. Transitivity is a crucial relationship in human language, having a number of universally predictable consequences in grammar. In Hungarian all objects are obligatorily case-marked and, furthermore, referential 3rd person objects falling under the category of DP in syntax are indexed in the verb by the objective conjugation (synthetic system). Italian has differential object marking: it case-marks direct objects only among personal pronouns and distinguishes gender in the 3rd person (analytical system). It seems that direct objects of the 3rd person must be particularly distinguished formally in some way in order to avoid ambiguity. This purpose is obtained differently in languages and we have pursued the devices of Italian and Hungarian in contrast.

1. Bevezetés

A következő oldalakon az általános tipológia eredményeit és a kontrasztív összehasonlító nyelvészeti módszereket felhasználva két egymástól igen távol álló nyelvnek, az olasznak és a magyarnak a névmásrendszerét és a névmások tárgyi szerepét vizsgáljuk.

A vizsgált grammatikai rendszerek különböző típusokat képviselnek. Ez a körülmény jelentős nehézségeket okoz a két nyelv mint idegen nyelv elsajátításában. Az összehasonlító tipológiai munkák nagyban elősegíthetik a felmerülő problémák leküzdését, ui. előreláttatják és megmagyarázzák az eltérő jelenségeket, amelyek rejtve maradhatnak, ha csak egyetlen nyelven belül szemléljük a nyelvi struktúrákat.

Az indoeurópai olasz és az uráli, finnugor magyar genealógiai különbözőségét a nyelv működésében megmutató tipológiai eltérések csak erősítik. Az olasz flektáló jelenségeket is befogadó izoláló nyelv¹, a magyar szuffixáló agg-

¹ „Tiszta” típus nem létezik a valóságban, a nyelveket a mennyiségileg domináló szerkezetek szerint soroljuk típusokba, ami természetesen jelentheti azt, hogy egy nyelv struktúrájában periférikusan megjelenhetnek egy eltérő típus domináns elemei is. Munkánkban a névmásrendszer, tágabb értelemben a névszórendszer áll a középpontban, amely inkább az izoláló típus jellemzőit mutatja, hiszen a névszók nem ragozódnak, bár nem és szám szerint flektálódnak. Ha az ige-

lutinatív. A morfológiai tipológia szempontjából az izoláló nyelv az agglutinatív tö-kéletes ellentéte. Az előbbi fő jellemzője az affixumok redukáltsága, amelyek helyett a nyelv nagyszámú formális szót használ. Az agglutinatív rendszer viszont sok affixumot alkalmaz a formális szavak (prepozíciók, névmások, névelők, kötőszók stb.) helyett.

Egy nyelv morfológiai típusa meghatározza a szóban forgó nyelv szintaktikai lehetőségeit. Az agglutináció és a flektálás szintetikus rendszert alkotnak, amely ellentétben áll az esetrendszerrel nem toleráló analitikussal. Az olasz előnyben részesíti az analitikus szerkesztési módot, a magyar a szintetikus, bár bizonyos analitikus jelenségek sem állnak távol tőle (gondoljunk például az összetett mondatok szerkesztésére). Az olasz a szintaktikai funkció jelölésére a prepozíciókat, ill. a szórendet használja, míg a magyar a szuffixumokat.

A szintaktikai tipológia szempontjából mindkét nyelv a nominatív-akkuzatív típust képviseli, de annak két különböző altípusát, ui. különbözőek a két nyelvben a mondatrészek kategóriái és kifejezőeszközei, különböző a szórend. A nominatív-akkuzatív mondat típus jellemzői a következők:

1. az alany az első aktáns (a predikátum kötelező argumentuma) és jelöletlen (azaz nominatívus alakú, kivéve egy kis számú igecsoportot, amelyhez datívusi vagy genitívusi alany kapcsolódik),
2. a tárgy a második aktáns és jelölt.

A tárgyat, mint az egyéb mondatrészeket, a különböző nyelvek különböző módon jelölhetik, ami a morfológiai realizálódás széles skáláját fogja át: az esetragokon túl (és ne feledjük, maguk az esetrendszerek is különbözhetnek) szóba jöhetnek pl. az igei személyragok (gondoljunk csak a magyar tárgyas ragozásra), a prepozíciók, a szórend. A magyarban a tárgyat esetrag jelöli, ill. utal rá a tárgyas ragozás személyragja (szintetikus rendszer), az olaszban a szórend (analitikus rendszer). Itt is megvan azonban a nominatívusi és accusatívusi alakok morfológiai megkülönböztetésének nyoma, de csak a személyes névmásrendszerben, azaz egy hiányos és marginális esetrendszerrel van dolgunk. Ugyanakkor a partitív tárgy formailag minden esetben elkülönül a nem partitívtól.

2. A tárgy mint grammatikai reláció

A tranzitivitás az emberi nyelvek egyik univerzális jelensége, sőt központi tulajdonsága. Az igei valencia legfontosabb paramétere. A tárgy a tranzitív mondat

rendszert vizsgálnánk, ahol rendszeres flektálódás figyelhető meg, nehezen nevezhetnénk az olasz izoláló nyelvnek. Az olasz esetében azt kell mondanunk, hogy a flektáló és az izoláló nyelvek határán helyezkedik el.

alapvető argumentuma, a hagyományos meghatározás szerint a cselekvés céltárgyára utaló mondatrészt.

Ami érdekes a nyelvi tipológia számára az az, hogy a különböző nyelvek hogyan viszonyulnak a tranzitivitás problematikájához, azaz mit és hogyan jelölnek.

Az eset az argumentumok és régenseik közti viszony, ill. a grammatikai relációk (alany, tárgy) jelölője. Mind az esetraggal jelölt, mind az esetrag nélküli tárgyat azonos szintaktikai státusszal rendelkező elemnek tekintjük.

Vannak nyelvek, amelyek minden tárgyat jelölnek. Ilyen a magyar, ahol a tárgyeset *-t* toldalékának alkalmazása kötelező a tárgyon, kivéve az egyes szám 1. és 2. személyű birtokos személyjeles alakokat és a személyes névmások egyes szám 1. és 2. személyű formáit: itt a tárgyrag elhagyható.

Azokban a nyelvekben, amelyekben a tárgy kifejezésére alkalmas esetrag vagy azzal analóg jelölés létezik, gyakori, hogy ez az esetrag csak bizonyos típusú tárgyak mellett használatos. Ezt a jelenséget a tipológiai szakirodalom megkülönböztetett tárgyjelölésnek (Differential Object Marking, vö. Aissen 2003) nevezi. A tárgy jelöltsége, ill. jelöletlensége megfelelő szabályokra vezethető vissza, és a tárgy szemantikai és pragmatikai jellemzőinek a függvényében előre belátható.

A megkülönböztetett tárgyjelölés (a továbbiakban MTJ) különféleképpen érvényesülhet a különböző nyelvekben, aszerint, hogy melyek azok a dimenziók, amelyek relevánsak az adott nyelv számára az MTJ alkalmazásában. Az olaszban esettel való megkülönböztetett tárgyjelölést találunk a személyes névmások körében (l. 3.2.1.).

Az MTJ funkciója alapvetően a tárgynak az alanytól való egyértelmű elkülönítése. Pontosan azok a jegyek, amelyek meghatározók a tárgy számára és így motiválják az MTJ-t, jelöletlenek az alany számára, mert ott magától értetődőek. Azt is mondhatnánk, hogy azokat a tárgyakat kell a nyelveknek feltétlenül esettel jelölniük, amelyek leginkább hasonlíthatnak egy tipikus alanyhoz, ui. így elkerülhető az esetleges félreértés. Mivel az alany rendszerint az ágens szerepét tölti be, és általában topicként jelentkezik, a jellemző alany olyan élőlény, amely határozott referenciával rendelkezik. Tehát az „élő” és a „határozott” kategóriák az alanynál jelöletlenek. Épp ellenkezőleg a tárgy esetében, ahol e két kategória mutatói határozzák meg alapvetően a tárgy formai jelöltségét.²

Az „élőlény”-jelöltség skálája a következő:

- (1) Személy > Élő > Élettelen

² Ezen túl szerepet kaphat még a topikálítás, a személy (az első és második, ellentétben a harmadikkal) és az aspektus is abban, hogy esetragot kap-e a tárgy, s milyet (vö. pl. az olasz vagy a finn választási lehetőségét a partitivus és az accusativus eset között).

A határozottsági skála pedig így alakul:

- (2) Személyes névmás > Személynév >
 Határozott NP > Határozatlan specifikus NP >
 Nem specifikus NP

Ezeket kivetítve az alanyra és a tárgyra (a tranzitív mondat két fő argumentumára), az alábbi megfeleléseket kapjuk, ahol a skála bal oldalán található a szóban forgó grammatikai reláció (S(ubject) = alany, O(bject) = tárgy) legtipikusabb jellemzői, s jobbra haladva az egyre kevésbé meghatározó vonásai.

Az „élőlény”-jelöltség viszonylatában a következő korreláció jön létre:

- (3) S/Személy > S/Élő > S/Élettelen
 (4) O/Élettelen > O/Élő > O/Személy

A határozottság tekintetében pedig az alábbi megfeleléseket kapjuk:

- (5) S/Személyes névmás > S/Személynév >
 S/Határozott NP > S/Határozatlan specifikus NP >
 S/Nem specifikus NP
 (6) O/ Nem specifikus NP > O/Határozatlan specifikus NP >
 O/Határozott NP > O/ Személynév > O/Személyes névmás

Ezek szerint a személyt jelölő személyes névmások a legkevésbé jelölt, tehát legtipikusabb alanyok, míg a nem specifikus határozatlan kifejezések a legjelöltebbek. Ennek az ellentéte érvényes a tárgyra: a személyt jelölő személyes névmások a legjelöltebb, tehát legkevésbé jellemző tárgyak, míg a nem-specifikus határozatlan kifejezések a legkevésbé jelöltek.

Alakilag a különböző nyelvek egymástól eltérő módon különböztethetik meg a tipikus, tehát jelöletlenül is könnyen dekódolható relációkat a nem jellemző, tehát jelölendőkől. Két egymással ellentétes elv érvényesülhet a tárgyjelölésben:

1. a jelöltség elve, amely kedvez a szintaktikailag jelölt konfigurációk morfológiai megkülönböztetésének,
2. a takarékoság elve, amely elveti azt.

A megkülönböztetett tárgyjelölés értelmében az olaszban azt várjuk tehát, hogy ha a takarékoság elve alapján választani kell, mit jelöljünk, valószínű, hogy a személyes névmással kifejezett tárgy morfológiailag jelöltebb lesz, mint egy NP kategóriájú. A magyarban nem működik az MTJ, itt a tárgy jelöltsége teljes és mindig egyértelmű.

3. A névmás használata tárgyi pozícióban

3.1. A névmások osztályozása

A névmás névszókat helyettesítő szó, önmagában nincs határozott jelentéstartalma, ezzel csak adott beszédhelyzetben rendelkezik valamivel való azonosítás, valamire való utalás révén. Kifejezi a helyettesített névszó jelentését az esetek, a szám, a személy és a nem (ez utóbbi kategória a magyarban jelöletlen) morfológiai kategóriáival. A névmásoknak a beszédben tömörítő funkciójuk van: rámutatással, utalással fölöslegessé tehetik a dolgok, személyek megnevezését vagy a megnevezés megismétlését. Jelentéstartalmuk általánossága ellenére, ill. pontosan emiatt gyakran használt szavak, sokféle tartalom kifejezésére alkalmasak. Csak a szoros értelemben vett személyes névmások (tehát a visszaható és a birtokos névmásokat kizárjuk) és a mutató névmások, amelyek a 3. személyű személyes névmások szinonímájaként léphetnek fel, képezik elemzésünk tárgyát.

E kétfajta (személyes és mutató) névmás együttes vizsgálata nem véletlen, hisz ha a névmásokat osztályozzuk, a (szoros értelemben vett) személyes névmások és a mutató névmások egy osztályt alkotnak, mégpedig a referenciális (azaz ráutaló) névmások mind anaforikus, mind deiktikus referenciára alkalmas determinánsi feladattal rendelkező D(etermináns) kategóriájú osztályát. Szerkezetileg névelő pozíciójú determinánsok, amelyeknek nincs NP értékű vonzatuk, ellentétben a névelővel, amelynek van (l. részletesen Bartos 2000: 709–710)³.

Deixisnek azt a nyelvi jelenséget nevezzük, amelynek értelmében bizonyos nyelvi elemek ahhoz, hogy megfelelően értelmezhetőek legyenek, megkívánják egyes nyelven kívüli, kontextusbeli koordináták ismeretét, s ez névmásaink körében a beszédhelyzetben résztvevők azonosításának képességét jelenti. Deiktikus tehát a névmás, ha nyelven kívüli, rámutató szerepű, denotátuma az aktuális nyelvi szituáción kívül keresendő, ill. a pragmatikai helyzet periferiális eleme. Az 1. és 2. személyű névmások inherensen deiktikusak: referenciát a kommunikációban résztvevők, ismereteik alapján, a beszédhelyzet kontextusában adnak nekik. A 3. személyű névmások is lehetnek deiktikusak.

Anaforikus a névmás, ha nyelven belüli, a szövegre visszautaló; denotátuma ismert a beszédhelyzetben résztvevői számára, hisz a kontextusban kódolva van, vagy ha azon kívül esik, a pragmatikai szituáció legvalószínűbb elemeként értelmezhető. A 3. személyű névmásokat gyakran használjuk anaforikusan. Példa anaforikus használatra:

³ E generatív háttérű elemzés részleteire itt nincs módunkban kitérni, de témánk szempontjából nincs is jelentősége, hisz a személyes és a mutató névmások azonos szerkezeti pozíciója csak még jobban alátámasztja a kétféle morféma együttes vizsgálatának létjogosultságát, bár az nem ezen az elemzésen alapul.

- (7) Nándor_i megtudta, hogy ő_i választották.
Nándor_i è venuto a sapere che avevano scelto lui_i.

Példa deiktikus használatra:

- (8) Nándor megtudta, hogy *ezt* választották. (rámutatva egy könyvre)
Nándor è venuto a sapere che avevano scelto *questo*.

Névmásaink legfontosabb tulajdonsága tehát az, hogy referálnak, kijelölnek valamely szövegen belüli vagy kívüli személyt vagy dolgot, amelyre utalnak. Kizárjuk vizsgálódásunk köréből a magyarban azoknak a veláris alakú mutató névmásoknak a használatát, amelyek a *hogy* kötőszós és a vonatkozó mellékmondatok mellett a névmás anaforikus tartalom nélküli töltelékszó szerepét látják el, ezeknek ui. a fentitől eltérő funkciójuk van: egy adott szintaktikai pozícióban képviselik az azonos indexszel ellátott mondatot:

- (9) *Azt*_i gondolta, [hogy jót tesz]_i

A névmásoknak így kijelölt osztályán belül különbséget kell tennünk egyrészt az 1. és 2. személyű, másrészt a 3. személyű névmások között. Az előbbiek a beszédaktus résztvevőire mutatnak, referenciájuk egyértelmű a beszédhelyzet alapján. Az egyes szám 1. személyű névmás a beszélőre utal, az egyes szám 2. személyű a hallgatóra. A többes szám 1. személyű névmás referenciája magába foglalja a beszélőt, s vele együtt egy vagy több valaki mást, akik között a hallgató is potenciálisan ott lehet:

- (10) mi = én + te / ti (inkluzív értelmezés)
noi = io + tu / voi
- (11) mi = én + ő / ők (exkluzív értelmezés)
noi = io + lui/lei / loro

A többes szám 2. személyű névmásreferál a hallgatóra, s vele együtt egy vagy több valaki másra. Ebben az esetben az exkluzív értelmezés a valószínűbb. (A magyarban tárgyi pozícióban lexikailag elkülönül a két értelmezés: vö. 3.3.2.):

- (12) ti = te + ő / ők (exkluzív értelmezés)
voi = tu + lui/lei / loro
- (13) ti = te + te / ti (inkluzív értelmezés)
voi = tu + tu / voi

A magyarban az első két személynek a harmadiktól való elkülönítését még egyéb, morfológiai és szintaktikai tényezők is indokolják. Az 1. és a 2. személyű

névmások inherensen számjelöltek, monomorfematikusak: nem bonthatók szét $m + i$, ill. $t + i$ morféimákra, ahol az első tag jelölne a személyt, a második pedig a többesszámot, legalábbis szinkrón szinten nem⁴. Az *ők* alak viszont egyértelműen az egyes számú *ő* és a *-k* többesjel összegzése.

Szintaktikailag az a tény választja ketté legszembetűnőbb módon a személyes névmások csoportját, hogy az 1. és a 2. személyű tárgyi szerepű személyes névmások az ige alanyi ragozását kívánják meg, míg a 3. személyűek tárgyas ragozású igével állnak (erre még visszatérünk).

Mit várhatunk vizsgálódásunktól a névmások terén? Ha az 1. és a 2. személyű névmások inherensen határozottak, míg a 3. személyű névmás referenciája változó, tehát ugyanaz a nyelvi forma nyelvhelyzettől, kontextustól függően más-más entitásra utal, valószínű, hogy a nyelvek nagyobb figyelmet fordítanak a 3. személy megkülönböztetésére, jelölésére.

3.2. Az olasz névmásrendszer

3.2.1. Az olasz személyes névmások

Az olasz személyesnévmás-rendszer fő jellegzetessége két különálló, morfológiailag eltérő sorozat megléte, a szabad névmásoké és az ún. klitikumoké. A két névmássorozat viselkedése eltérő mind fonetikai, mind morfológiai szempontból, szintaktikai disztribúciójuk különböző, ahogyan szemantikai értelmezésük is.

	fonetikailag ± hangsúlyos	morfológiailag ± önálló alak	szintaktikailag ± NP helyzetű	szemantikailag ± deiktikus
szabad névmások	+	+	+	+ (-)
klitikumok	-	-	-	- (+)

1. táblázat

Az olasz szabad névmások és klitikumok egymást kiegészítő, komplementer rendszere

Ahogy az 1. táblázatból is jól látszik, a kétfajta névmás komplementer, egymással ellentétes viselkedése alapján. A szabad névmások hangsúlyosak, innen „hangsúlyos névmásoknak” is hívják őket, míg a klitikumok hangsúlytalanok, ezért „hangsúlytalan névmásokként” is emlegetik őket.

⁴ Bár létezik a többesjelnek /i/ allomorfja, amely a birtokos szerkezetekben több birtok jelölésére szolgál, és diakrón szinten is elképzelhető lenne esetleg az *-i* „többes” elem leválasztása.

Morfológiai szempontból a fenti minősítéssel azt kívánjuk kiemelni, hogy bár minden esetben önálló morfémáról van szó, amely szótári szót képvisel, a klitikumok valójában önállóan nem állják meg a helyüket, egy másik nyelvi elem (az ige) jelenléte szükséges ahhoz, hogy funkcionálhassanak a nyelvben (a magyarban hasonló státuszuk a névutóknak van).

Szintaktikai szempontból azon van a hangsúly, hogy melyek azok a szerkezeti pozíciók, amelyekben megjelenhetnek névmásaink:

1. A szabad névmás ugyanazt a helyet foglalja el a mondatban, amelyet a névszói csoport foglalna el, általában ugyanúgy viselkedik, mint az NP:

- (14) Perché il babbo prende con sé *lui*? (vö. 15)
Miért *őt* viszi magával apa?
- (15) Perché il babbo prende con sé Nándor?
Miért *Nándort* viszi magával apa?

Ezzel ellentétben a klitikum nem állhat tárgyi pozíciójú NP helyén:

- (16) *Perché il babbo prende con sé *lo*? (vö. 14)

2. Csak a szabad névmás szerepelhet fókuszként a közlésben, a klitikum nem kaphat kontrasztív hangsúlyt, nem utalhat a beszédaktus új, váratlan aspektusára:

- (17) a. Anna legge il giornale e non il libro.
Anna az újságot olvassa, és nem a könyvet.
b. *Anna legge *lo* e non il libro.
- (18) a. Anna non studia altro che la sua materia preferita.
Anna csak a kedvenc tantárgyát tanulja.
b. *Anna non studia altro che *la*.

3. A klitikum hangsúlytalansága azt vonja maga után, hogy mindig szorosan kapcsolódik az igéhez, hogy annak hangsúlyát felvehesse. Ez a „kliticizálódás” kétféleképpen történhet: az ige infinitívuszi, igenévi vagy imperatívuszi alakjával az ige utáni pozícióban egyesül, ill. összetett, segédigés alak esetén a segédige után áll (enklitikum), ellenkező esetben, tehát ha az ige ragozott alakot ölt, közvetlenül az ige előtti helyet, ill. összetett, segédigés alak esetén a segédige előtti helyet foglalja el a mondatban (proklitikum):

- (19) Ti chiedo di far*lo*. enklitikum
Megkérlek, hogy tedd meg.
- (20) Ti dico di aver*lo* fatto.
Mondom, hogy megcsináltam.

- (21) Il suo viso a volte *mi* spaventa. proklitikum
Arckifejezése néha megijeszt.
- (22) Il suo viso *mi* ha spaventato.
Arckifejezése megijesztett.

Tagadó, felszólító módú igealak esetén a névmás az ige előtt és után is állhat:

- (23) a. Non dir/*lo*!
b. Non *lo* dire!
Ne mondd!

Harmadik személyű felszólító módú igealak mellett (a magázó formákat is ideszámítva) a klitikum az ige elé kerül, mivel itt valójában kötőmódban van az ige:

- (24) *Lo* dica pure!
Mondja csak!
- (25) Che *lo* sappiano!
Hadd tudják meg!

Az ige és a klitikum között csak egy másik klitikum állhat, s két vagy több klitikum esetén a következő sorrend betartásával⁵:

⁵ A (26)-ban vázolt sorrendre a következő megszorítások érvényesek:

- (i) Nem használhatunk két azonos alakú névmást egymás mellett:
(27) a. *Vi* porto a teatro domani =
Holnap elviszlek titeket a színházba.
b. **Vi vi* porto domani.
Holnap elviszlek titeket (oda).
c. *Vi ci* porto domani.
- (ii) Nem állhat együtt két olyan névmás, amelyek egyikének referense magába foglalja a másikat:
(28) **Vi ti* presento.
*Bemutatlak nektek.
- (iii) A 3. személyű accusativusi klitikum nem foglalhat el *ne* előtti helyzetet (bár a (26)-os sorrend ezt kívánná meg):
(29) **Lo ne* tolse.
Kivette belőle.

Általában a beszélt nyelvben nem használatos együtt ez a két klitikum, míg az irodalmi nyelv ritka példái a fordított szórendet alkalmazzák.

Nem használhatunk együtt két azonos nyelvtani esettel rendelkező névmást. Ezt azért kell az olaszban külön kikötnünk, mert ebben a nyelvben előfordulhat két datívuszi alak egy mondaton belüli alkalmazása, így marginálisan elfogadható például a következő:

- (30) a. ?*Mi gli* sistemi il computer?

- (26) *mi*
gli, le (dativusi alakok)
vi
ti
ci
si (visszaható alak)
lo, la, li, le (accusativusi alakok)
si (személytelenséget kifejező alak)
ne
- (32) *Mi ci porta domani.* (pl. 'porta me domani a teatro')
 Holnap elvisz. (pl. 'holnap elvisz engem a színházba')
- (33) *Ce lo porta domani.* (pl. 'porta lui / Nándor a teatro domani')
 Holnap elviszi. (pl. 'holnap elviszi őt / Nándort a színházba')

4. A klitikummal nem képezhetünk mellérendelő szerkezeteket:

- (34) **Anna lo e la ha conosciuto.* (pl. 'Anna ha conosciuto Aldo e Maria'.)
 Anna megismerkedett vele és vele. (pl. 'Anna megismerkedett Aldoval és Máriával')

Ha két mellérendelést képező igének ugyanaz a klitikum a tárgya, a második ige mellett is meg kell ismételni a névmást:

- (35) a. *Anna l'ha visto e l'ha mandato via.*
 Anna találkozott vele, és elküldte.
- b. **Anna l'ha visto e ha mandato via.*

Ha viszont *mellérendelő* összetett igealakok esetén a segédigét elhagyjuk, a klitikumot is kötelező kiiktatni:

- (36) *Anna l'ha visto e mandato via.*

b. =Mi sistemi il computer per lui / per Aldo?

Megteszed nekem, hogy beállítod neki/Aldonak a számítógépet? Beállítod nekem a számítógépet, hogy ő/Aldo használhassa?

Általában háromnál több klitikumot nem kapcsolunk össze, mert, bár nyelvtanilag nem helytelen, ha sorrendjük a (26)-ban vázoltat követi, nehézkes, nehezen követhető szerkezetet kapunk:

- (31) *Vi ci si porta.* (pl. 'sarete portati a teatro')
 Elviszünk benneteket (oda). (pl. elviszünk benneteket a színházba')

5. A teljesség kedvéért megemlítendő, bár témánk szempontjából marginális, a két névmásfajta viselkedésének eltérése a tekintetben, hogy prepozíció után csak szabad névmás állhat:

- (37) a. Anna ha parlato di *lui*.
Anna róla beszélt.
b. *Anna ha parlato di *lo*.

Szemantikailag is komplementer a két névmásfajta: a szabad névmás általában deiktikus használatú, míg a klitikum inkább anaforikus referenciára alkalmas. A két névmásfajta nem cserélhető fel, ui. más-más jelentéstartalmat hordoz. A klitikum akkor használatos, ha a névmás olyan referensre vonatkozik, amely a beszédhelyzet résztvevői számára ismert és leginkább kézenfekvő. A szabad névmás ugyanakkor a beszélő és a hallgató által nem várt, periferikus entitásra utal. Tárgyi funkcióval rendelkező szabad névmás szinte mindig deiktikusan értelmezendő.

- (38) a. Anna_i ha studiato molto dopo che *l_i* hanno bocciata.
Anna sokat tanult, miután megbuktatták.
b. = *Anna_i ha studiato molto dopo che hanno bocciato *lei_i*.
c. Anna_i ha studiato molto dopo che hanno bocciato *lei_j* [pl. 'la sua amica'].
Anna sokat tanult, miután megbuktatták őt [pl. 'a barátnőjét'].

A (38c) mondatban a *lei* névmás nem értelmezhető az Annával koreferens elemként, csak mint egy Annától különböző más valaki, deiktikus értelemben. Annára, az alanyi pozícióban álló, mindenki számára kézenfekvő referensre a klitikum utal (1. 38a).⁶

A 3. személyű anaforikus névmás előzménye a következő nyelvi kategóriák közül kerülhet ki:

⁶ Érdemes megfigyelni, hogy mivel a prepozíciós csoportot nem helyettesítheti klitikum, ha a névmás prepozíció után található, a szabad névmás hangsúlya a döntő a referencia olvasatára vonatkozóan:

- (39) a. Anna_i ha studiato molto dopo che abbiamo parlato con *lei_i*.
Anna sokat tanult, miután beszéltünk vele.
b. Anna_i ha studiato molto dopo che abbiamo parlato con *lei_j* [pl. 'con sua mamma'].
Anna sokat tanult, miután beszéltünk vele [pl. 'az anyukájával'].

A *lei* névmásnak a 39a. mondatban hangsúlytalannak kell lennie ahhoz, hogy az Annával való koreferencia-értelmezés megvalósuljon. Ha rendes intonációval, tehát hangsúlyosan szerepel a szabad névmás, Annával nem képezhet koreferenciát.

- határozott névelős főnévi csoport,
- határozatlan névelős főnévi csoport,
- tulajdonnév,
- deiktikus értékű névmás,
- mondat.

Az első négy esetben a névmás számban, személyben és nemben egyezik antecedensével. Mondat kategóriájú antecedens esetén a tárgyi szerepű névmás kötelezően egyes szám 3. személyű hímnemű alakban áll:

- (40) Ho dimenticato [gli occhiali]_i sul tavolo. Me *li*_i prenderesti?
Az asztalon felejtettem a szemüvegemet. Idehoznád?
- (41) Lui_i ha cercato di nascondersi ma i bambini *li*_i hanno trovato.
Ő megpróbált elbújni, de a gyerekek megtalálták.
- (42) [Anna è stata bocciata]_i; e lo_i sanno tutti.
Anna megbukott, és mindenki tudja.

Ha az anaforikus névmás nem egy meghatározott egyedre utal, hanem egy osztályt, típust jelöl ki, a névmás többes számban is egyeztethető:

- (43) So che mi presteresti volentieri [un DVD]_i ma non ho il tempo di guardar*li*_i.
Tudom, hogy szívesen kölcsönadnál egy DVD-t, de nincs időm megnézni.

Általában az anaforikus névmás követi antecedensét, de különleges esetekben, pl. ha a hallgató kíváncsiságát akarjuk felkelteni vagy az információközlés szempontjából ki akarjuk emelni az anaforikus névmást tartalmazó mondatot, ez a sorrend felcserélhető:

- (44) Cosa ti avrò portato Babbo Natale? *Li*_i hai desiderata tanto: ecco [la tua nuova bambola]_i!
Vajon mit hozott neked a Jézuska? Nagyon vágytál már rá: itt az új babád!

A 2. táblázat mutatja a tárgyi szerepű személyes névmások morfológiai disztribúcióját az olaszban.

		EGYES SZÁM				TÖBBES SZÁM			
		1. sz.	2. sz.	3. sz.		1. sz.	2. sz.	3. személy	
				hn.	nn.			hn.	nn.
SZABAD NÉVMÁ- SOK	- Nom.	me vö.: Nom. <i>io</i>	te vö.: Nom. <i>tu</i>	lui = Nom.	lei* = Nom.	noi = Nom.	voi* = Nom.	loro* = Nom.	
KLITI- KUMOK	Acc.	mi = Dat.	ti = Dat.	lo	la	ci = Dat.	vi = Dat.	li	le

2. táblázat

Tárgyi szerepű személyes névmások az olaszban

*Az olaszban nincsenek a magázás szolgálatában álló különleges alakok. Egyes szám 3. személyben *Lei* (írásban általában nagybetűvel) használatos, többes számban a *Loro* formát a köznyelvben immár a *Voi* váltotta fel (vö. Vanelli 1995: 362).

A nyelvtani eset szempontjából a szabad névmásoknak, kivéve az egyes szám 1. és 2. személyűt, csak egy alakjuk van a névszói csoportokhoz hasonlóan, s ez használatos mind alanyi, mind nem alanyi helyzetben. Az egyes szám 1. és 2. személyében elkülönülő függő, tehát nem alanyi esetben álló forma a többi személyben és számban neutralizálódik. A klitikumok esetében ugyanakkor igazi differenciálódást figyelhetünk meg. Alanyi esetet nem ismernek, de tárgy szerepében teljes paradigmát alkotnak. Pontosán itt jelenik meg az olasz névszórendszeren belül egy bizonyos morfológiai specializálódás, egyértelműen csak a 3. személyű tárgyra vonatkozóan, ui. az 1. és 2. személyű klitikumok mind accusativusi, mind dativusi értelmezést kaphatnak. Figyeljünk fel arra is, hogy a nyelvtani nem kategóriája szerinti elkülönülés az alakok között csak a harmadik személyben van.

3.2.2. Mutató névmások az olaszban

Nézzük meg most a tárgyi szerepben álló olasz mutató névmások rendszerét!

		egyes szám		többes szám	
		hímnemű	nőnemű	hímnemű	nőnemű
a beszélőhöz közel	- Nom. (= Nom.)	questo	questa	questi	queste
a hallgatóhoz közel*	- Nom. (= Nom.)	codesto	codesta	codesti	codeste
a beszédaktus mindkét résztvevőjétől távol	- Nom. (= Nom.)	quello	quella	quelli	quelle
„semleges”***	- Nom. (= Nom.)	ciò	–	–	–

3. táblázat

Tárgyi szerepű mutató névmások az olaszban⁷

* A modern standard olaszban nem használatos, a toszkán nyelvjárásban maradt meg (vö. Calabrese 1988: 617).

** Mind a beszélőhöz közelit, mind a beszélőtől távolit (tehát a hallgatóhoz közelit) jelölheti, de élőlényre nem utalhat.

Az esetbeli megkülönböztetés itt teljesen neutralizálódik, egyetlen alak létezik, amely képes bármely szintaktikai pozícióban részt venni. Paradigmatikus viszont a nembeli elkülönülés, a *ciò* alakot kivéve, de ez eleve rendszeren kívül álló, „semleges” alak, amely mind közelire, mind távolira vonatkozhat, de csak élettelenre. A 3. táblázat összes alakja a 2. táblázat 3. személyű alakjainak „vetélytársa” lehet (a különböző 3. személyű névmások disztribúcióját, használatát illetően l. 3.4.1.).

A mutató névmások inherensen deiktikusak,⁸ de használhatók anaforikusan is. A főnévi csoportnak meg kell előznie a mutató névmást ahhoz, hogy közöttük

⁷ A táblázatban szereplőkön túl a teljesség kedvéért megemlítendő a következő két mutató névmási forma is, bár használatuk ritka és körülírt:

Egyes szám hímnemű alak: *costui* és *colui* (a *questo* és a *quello* szinonimája)

Egyes szám nőnemű alak: *costei* és *colei* (a *questa* és a *quella* szinonimája)

Többes számú alak: *costoro* és *coloro* (a *questi* és a *quelli* szinonimája)

Ezeket a formákat a beszélt nyelvben pejoratív értelemben alkalmazzák:

(45) Hai visto *costoro*? – Láttad ezeket (a jómadarakat)?

A *tale* alak névmásként kötelezően névelővel vagy a *questo/quello* mutató névmások megfelelő formájával együtt használatos. Egy meghatározott személyt jelöl, akinek nem ismerjük a nevét: (46) Hai visto *quel tale*? – Láttad azt a bizonyos személyt?

⁸ A *quello* alakjainak létezik egy olyan alkalmazása, ahol a deiktikus érték neutralizálódik, és csak a „határozottság-jelölés” funkció marad meg. Ilyenkor a mutató névmást melléknévi vagy prepozíciós csoport, ill. vonatkozó névmással bevezetett alárendelő mondat követi:

(47) (Porta con te una borrhaccia!) Porta *quella* blu / (che si trova) nell’ armadietto della cucina! (Vigyél magaddal kulacsot!) Vidd el a kéket / a konyhaszekrényben levőt / azt, amelyik a konyhaszekrényben van!

anaforikus kapcsolat létesüljön (míg a személyes névmások esetében lehet fordított is a szórend, vö. 44):

(48) a. Avevo deciso di regalargli [il nuovo album di Zuccherò]_i; perciò ho comprato *quello*_i a Milano l'altro giorno.
 Úgy döntöttem, hogy Zuccherò új lemezét adom neki ajándékba, ezért azt vettem meg a múltkor Milánóban.

b. *Ho comprato *quello*_i a Milano l'altro giorno: avevo deciso di regalargli [il nuovo album di Zuccherò]_i.

A mutató névmás antecedense lehet egy a mutató névmást tartalmazó mondatot közvetlenül megelőző vagy követő mondat. A mutató névmást tartalmazó mondat és a referens közé nem ékelődhet be egy harmadik mondat:

(49) a. Tutti sanno *questo*_i; [Árpád è bravo a giocare a pallacanestro]_i.
 Mindenki tudja: Árpád ügyesen kosárlabdázik.

b. [Árpád è bravo a giocare a pallacanestro]_i; tutti sanno *questo*_i.
 Árpád ügyesen kosárlabdázik: ezt mindenki tudja.

c. *[Árpád è bravo a giocare a pallacanestro]_i anche se oggi non era in forma: tutti sanno *questo*_i.

Árpád ügyesen kosárlabdázik, bár ma nem volt jó formában, ezt mindenki tudja.

3.3. A magyar névmásrendszer

Lássuk ezek után, formai szempontból a magyar hogyan viszonyul az imént vázolt olasz névmásrendszerhez.

3.3.1. Az alanyi és tárgyi egyeztetést végző inflexiók todalékok szerepe a magyarban

A tárgyra való utalás szempontjából a magyarban a személyes névmások paradigmatisikus accusativusi alakjai mellett indokoltnak tűnik a tárgyas ragozás szuffixumait is figyelembe vennünk. Ezek a tárgyi egyeztetésű személyragok fonetikailag hangsúlytalanok, morfológiailag nem szabad elemek, hanem az ige részét képezik, szintaktikailag sem önállóak, nem állhatnak NP helyzetben, szemantikailag deiktikus referenciára alkalmatlanok, de anaforikus használatuk vitathatatlan:

(50) Nándor_i megtudta, hogy megválasztották_i.
 Nándor_i venne a sapere che *lo*_i avevano eletto.

Ha összevetjük a tárgyi egyeztetésű személyragok fenti jellemzését az olasz klitikumokéval (vö. 1. táblázat és az azt követő leírás), azt találjuk, hogy tulajdonságaik megegyeznek, mindkét morféma ugyanazokkal a jegyekkel írható le. Ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy a két szóban forgó nyelvi elem használati gyakorisági mutatója is igen hasonló – ezt egy korábbi munkánkban alkalmunk volt bizonyítani (l. Rózsavölgyi 1986: 339–340) – indokoltnak látszik feltennünk, hogy az olasz tárgyi szerepben működő klitikumok és a magyar tárgyias ragozás személyragjai egymásnak megfeleltethető formális elemek. Mindkét esetben egy kötött, redukált, gyenge morfémáról van szó, amely komplementer egy szabad, teljes értékű, erős, hangsúlyos morfémával, egy „valódi” személyes névmással. A tárgyias ragozásnak ugyanakkor vannak természetesen fontos jellemzői, amelyek megkülönböztetik a klitikumoktól, s amelyek megnehezítik a nem magyar anyanyelvűek számára a magyar mint idegen nyelv elsajátítását: Bánhidi tanulmánya szerint (l. Bánhidi 1972: 430) a külföldi diákok pontosan a tárgyias ragozás használata és a határozott tárgy kifejezése terén követik el a legtöbb hibát.

Figyeljük meg, a magyarban hogyan realizálódik a csak alanyi, ill. az alanyi és tárgyi egyeztetést végző inflexiók todalékok eloszlása.

			TÁRGY					
			EGYES SZÁM			TÖBBES SZÁM		
			1. sz.	2. sz.	3. sz.	1. sz.	2. sz.	3. sz.
ALANY	EGYES SZÁM	1. sz.	–	-lak/-lek	alanyi / tárgyias	–	-lak/-lek	alanyi / tárgyias
		2. sz.	alanyi	–	alanyi / tárgyias	alanyi	–	alanyi / tárgyias
		3. sz.	alanyi	alanyi	alanyi / tárgyias	alanyi	alanyi	alanyi / tárgyias
	TÖBBES SZÁM	1. sz.	–	alanyi	alanyi / tárgyias	–	alanyi	alanyi / tárgyias
		2. sz.	alanyi	–	alanyi / tárgyias	alanyi	–	alanyi / tárgyias
		3. sz.	alanyi	alanyi	alanyi / tárgyias	alanyi	alanyi	alanyi / tárgyias

4. táblázat. A magyar alanyi és tárgyias igeragozás⁹ használata

⁹ Nem használjuk itt az újabb keletű „általános/határozatlan” és „határozott ragozás” elnevezéseket, hanem megmaradunk a hagyományos „alanyi” és „tárgyas ragozásnál”. Ennek oka a

A táblázatból kihagytuk a visszaható értelmezés eseteit (egyes szám 1. személyű alany egyes szám 1. személyű tárggyal, egyes szám 2. személyű alany egyes szám 2. személyű tárggyal stb.), hisz elemzésünkben kizártuk a visszaható névmásokat. Mint ismeretes, a visszaható névmási tárgy tárgyas ragozást vált ki.

A tárgyas mondat argumentumainak jelölését a nyelvek két elv alapján végzik:

1. a megkülönböztetés elve, amely szerint csak azokat az argumentumokat kell formailag külön jelölni, megkülönböztetni, amelyek értelmezése különben nem lenne egyértelmű;
2. a takarékoság elve, amely szerint az egyértelműséget a lehető legkevesebb és a lehető legegyszerűbb jelöléssel kell elérni (vö. az alanyak, mint a nominatív–akkuzatív nyelvek első aktánsának jelöletlensége).

Harmadik személyű tárgy esetén, amikor a névmás határozottsága, referenciája nem a beszédhelyzethez kötődik, kötelező a választás az alanyi és a tárgyas ragozás között. A tárgyas ige alanyi, ill. tárgyas ragozásának (kötelező) választása szintaktikai kérdés: az ige akkor választ tárgyas ragozási paradigmát, ha tárgyának szintaktikai kategóriája DP, azaz determináns. Ez a meghatározás számot ad arról is, hogy az 1. és 2. személyű névmások miért váltják ki az alanyi ragozást: a 3. személyű személyes névmások a szótárba eleve D(etermináns) kategóriájú elemként kerülnek be, míg az 1. és 2. személyűek Num kategóriájúként (NumP). Az alanyi és a tárgyas ragozás megkülönböztetése tulajdonképpen azt jelenti, hogy a tárgyas ragozású szóalakba (igébe) eggyel több morféma épül be, hisz az alanyi egyeztető morfémán túl egy tárgyi egyeztető morféma is helyet kap.

Az egyeztető morfémák szempontjából nézve a kérdést, azt mondhatjuk, hogy az alanyi egyeztetést mindig képviseli egy személyrag, amely lehet zéró alakú is egyes szám 3. személy esetén. A tárgyi egyeztetésnek viszont két értéke van: az alanyi ragozású alakokban semmi, tárgyas ragozás esetén viszont morfológiailag realizálódik.

Külön eset a *-lak/-lek* morféma, amely kódolja a tárgy (2.) személyét egyes szám 1. személyű alany mellett: nem csak utal rá, hanem pontosan kijelöli; nem kétértékű jegy (vagy tárgyas ragozás, vagy semmi), hanem egyértelmű egyeztető morféma. Ez tehát az egyes szám 1. személyű alanyi személyrag egy külön-

következő: a határozottsági / specifikussági követelmény a tárgyas ragozás választásánál csupán szematikai következménye annak a szintaktikai tényezőnek, amely lényegében kiváltja a tárgyas ragozást: csak determinánsi kategóriájú tárgy (DP) esetén kerül a szóalakba a tárgyas ragozásnak megfelelő tárgyi egyeztető morféma. Az „alanyi” és „tárgyas ragozás” terminusok szintén nem pontosak, de legalább utalnak az (esetelméleti) tárgyasságra ill. tárgyatlanságra: alanyi ragozás esetén csak alanyi egyeztető morfémát tartalmaz a szóalak, míg tárgyas ragozás esetén ezen túl egy tárgyi egyeztető morfémával is kiegészül.

leges formája, amely kibővül egy a tárgyra vonatkozó, annak személyét meghatározó információval.

A 4. táblázatban bemutatott rendszer valójában egy jól működő mechanizmus, amelyben a formailag, tehát közvetlenül meg nem határozott elemek is gyakorlatilag közvetetten meghatározódnak, a rendszer többi elemének s ezen elemek értelmezésének függvényében. A visszaható alakokat eleve kizárjuk. 3. személyű tárgy esetén egy teljes paradigma áll rendelkezésre. 1. és 2. személyű tárgya csak azoknak az igéknek lehet, amelyeknek lehet személyt jelentő tárgykuk is. A tranzitív igék tehát szemantikailag két csoportra oszthatók aszerint, hogy kapcsolódhat-e hozzájuk személyt jelölő tárgy vagy nem. Ezek azok az igék, amelyek Lotz elmélete szerint *-lak/-lek* raggal rendelkeznek (vö. Dugántsy 2001: 125). Az 1. és 2. személyű tárgy csak személyt jelölhet, ez a tény eleve leszűkíti a denotátumok körét. A beszédaktusban résztvevő 1. és 2. személy közül az egyik az alany, a másik a tárgy, tehát itt a nyelvi szituáció határozza meg a referenciát. Marad tehát a 3. személyű alany melletti 1. vagy 2. személyű tárgy olvasatának problémája, de itt is, az 1. és a 2. személy deiktikus referenciájából következőleg a beszédhelyzet megfelelő fogódzót adhat a referencia pontosításához.

3.3.2. A magyar személyes névmások

Miután elfogadtuk, hogy a tárgyas igei személyragok minimálisra redukálódott és önállóságukat teljesen elvesztett személyes névmások megfelelői, az 5. táblázatban bemutatjuk eloszlásukat és viszonyukat a „valódi” személyes névmásokhoz képest.

	EGYES SZÁMÚ TÁRGY			TÖBBES SZÁMÚ TÁRGY		
	1. sz.	2. sz.	3. sz.	1. sz.	2. sz.	3. sz.
személyes névmások	engem	téged	őt, magát, Önt	minket / bennünket	titeket / benneteket	öket, magukat, Önöket
a tárgyi egyeztetés flexiós toldalékai	–	-lak / -lek	-Vm, -Vd, -ja/-i, -jVk, -játok/ -itek, -ják/-ik	–	-lak / -lek	-Vm, -Vd, -ja/-i, -jVk, -játok/ -itek, -ják/-ik

5. táblázat.

Tárgyi szerepű személyes névmások és tárgyi egyeztetésű személyragok a magyarban

Grammatikai, azaz egyeztetési szempontból 3. személyűek a magázás alakjai, bár logikailag 2. személyűek, hisz a beszédaktusban résztvevő partnerekről van szó. Korhoz, nemhez, szociális helyzethez, tiszteletben tartáshoz stb. fűződő érzelmi okok készítetik a beszélőt távolságtartásra. A grammatika a távol levőt a 3. személlyel jelöli. Itt az érzelmileg távol levő kapja meg ugyanazt az értelmezést, amely a ténylegesen távol levőre mutató 3. személyű névmás sajátja. A magázás accusativusi alakjai tárgyas ragozást kívánnak meg.

A többes szám 1. és 2. személyében található két alak (*minket/bennünket* és *titeket/benneteket*) általában szabadon választható stilisztikai megfontolások alapján, nincs jelentésbeli különbség köztük. Ilyen kettős alak csak az accusativusi személyes névmások közt jelenik meg. Feltehető, hogy itt az inkluzív (*bennünket, benneteket*) és az exkluzív (*minket, titeket*) kategóriák oppozíciójáról van szó, amelyek a referencia további pontosítását szolgálják. Tálos (1980: 70–72) szerint az exkluzív formák helyettesíthetik az inkluzívakat, míg ennek a fordítottja nem vezet mindig kielégítő megoldáshoz, bár sohasem eredményez nyelvtanilag helytelen szerkezetet. Épp ezért sokan vitathatónak tartják az elkülönítést:

(51) Sok minden fűz össze *bennünket*. (= engem és téged / titeket)

(52) Sok minden fűz össze *minket*. (= engem és őt / őket)

Az 5. táblázatból kitűnik a 3. személyű tárgyi pozíció hangsúlyozottsága: itt a nyelv nem él a takarékoság elvével, szükségesnek tartja a határozott és a határozatlan megkülönböztetését, és erre formai eszköztárt is áldoz, amelybe beletartoznak a mutató névmások is.

3.3.3. Mutató névmások a magyarban

A mutató névmások a 3. személyű személyes névmásokkal tartoznak egy típusba.

	EGYES SZÁMÚ TÁRGY	TÖBBES SZÁMÚ TÁRGY
közელre mutató	ezt	ezeket
távolra mutató	azt	azokat

6. táblázat

Tárgyi szerepű mutató névmások a magyarban.

A magyarban a közelit és távolit megkülönböztető rendszerrel van dolgunk, s ahogy a személyes névmások esetében, úgy itt is a nyelvtani esetek szerinti specializálódásuk mellett elmarad a nemek szerinti megkülönböztetés.

A mutató névmások determinánsi kategóriájúak, tehát tárgyként mindig tárgyas ragozással állnak.¹⁰

Bár általánosságban elmondhatjuk, hogy a 3. személyű személyes névmás logikailag különbözik az 1. és a 2. személyűtől, és szélesebb a szemantikai érték-köre, közelítve a mutató névmásokéhoz, a 3. személyű személyes névmások és a mutató névmások közti kapcsolat eltérő a különböző nyelvekben. A személyes névmások használata rendszerint jóval meghaladja a mutató névmásokét. A magyar viszont gyakrabban él a mutató névmásokkal, mint az olasz (vö. Rózsavölgyi 1986). Vizsgáljuk meg, mi az oka ennek a különbségnek!

3.4. A személyes és a mutató névmások disztribúciója 3. személyre való utaláskor

3.4.1. Az olasz 3. személyű névmások használata

Az olaszban, mint láttuk, kétfajta személyesnévmás-paradigma létezik (vö. 2. táblázat) a mutató névmások mellett, amelyek hármastagolódást mutatnak, és rendelkezésre áll a *ciò* alak is (vö. 3. táblázat). Az olasz rendszer működését meghatározó jegyek az élő/élettelen, ill. hangsúlyos/hangsúlytalan megkülönböztetésén alapulnak.

A személyes névmások használata lényegesen meghaladja a mutató névmásokét. Hangsúlytalan helyzetben a klitikum használatos mind előre, mind élettelenre való utalással. Hangsúlyos helyzetben a mutató névmás élettelen, ill. élő, de nem személyt, a szabad személyes névmás személyt jelöl:

- (54) (Il negozio fu finalmente aperto.) Aspettava proprio *questo* con impazienza.
(A bolt végre kinyitott.) Pont *ezt* várta már türelmetlenül.
- (55) (Anna è arrivata finalmente.) Aspettava proprio *lei* con impazienza.
(Anna végre megérkezett.) Pont *őt* várta már türelmetlenül.

¹⁰ Az *az* névmásnak van egy nem referenciális használata is, amikor nem vált ki tárgyas ragozást:

(53) Árpád csokisat kapott. Én is *azt* kérek/*kérem.

Ennek magyarázata az, hogy az *az* névmás itt egy fajtára, tulajdonságra utal, *olyan, olyasmi, olyan fajta* jelentésű, tehát nem DP, hanem NP kategóriájú.

A mutató névmás stilisztikai eszközként használható előre vonatkoztatva is. Ilyenkor iróniát, megvetést vagy valamilyen más, általában negatív értelmű nyomatékosítást fejez ki:

- (56) Hai visto *quella*?!
Láttad *azt* (a nőt)?!

Az olasz tárgyi funkciójú 3. személyű személyes és mutató névmások eloszlása tehát a következőképpen alakul:

3. személyű névmás	a tárgy jellemzői		
	szám	[± személy]	[± hangsúlyos]
klitikum	egyes / többes	[±]	[-]
szabad személyes	egyes / többes	[+]	[+]
mutató	egyes / többes	[-] [(+)]*	[+]

7. táblázat

Az olasz tárgyi funkciójú 3. személyű személyes és mutató névmások eloszlása *[+ személy] stilisztikai eszközként, iróniát, megvetést, negatív értelmű nyomatékot fejezhet ki.

3.4.2. A magyar harmadik személyű névmások használata

A magyarban a személyes névmások mellé felvettük a tárgyas ragozás személyragjait (vö. 5. táblázat), mint olyan nyelvi eszközt, amely képes a 3. személyű tárgyat azonosítani. A mutató névmások kétfélék (vö. 6. táblázat). Ebben a rendszerben különleges fontossággal bír a tárgyi referencia határozottságának pontosítása. A magyar, az olasszal ellentétben, gyakran alkalmazza a mutató névmást is tárgyi pozíciójú visszautaló elemként.

Egyes számban, hangsúlyos helyzetben, élő referensre a személyes névmás, élettelenre a mutató névmás vonatkozik:

- (57) [Nándor_i volt a legügyesebb.] Ő_i nevezték ki csapatkapitánynak.
(58) A kályhában megmaradt egy kevés pislákoló parázs_i; egy marék szalma alatt ez_i kezdte élesztgetni.

Hangsúlytalan helyzetben a tárgyas ragozás személyragja elegendő a 3. személyű tárgy azonosításához, de állhat mellette személyes névmás is:

(59) Árpádnak_i sok barátja volt, és mindenki szerette_i; (ő_t).

A tárgyas ragozás általában egyes számú tárgyra utal, de ha a szövegkörnyezet alapján világos a referencia, többes számú tárgyra is vonatkozhat:

(60) A falubeliek köszöntötték [Árpádot és Nándort]_i], de nem tartották_i fel beszéddel.

Többes számban bonyolultabb a kép. Hangsúlytalanul mind a személyes mind a mutató névmás használható referenciálisan előre és élettelenre egyaránt: több antecedens esetén az utóbbi a nem alanyi pozíciójú főnévi csoporttal koreferens.

(61) A székek_i; kint maradtak a kertben. Be kell hozni őket_i.

(62) Árpád érdekes cikket olvasott a rosszul megírt életrajzban elkövetett hibákról_i; most már tudja, hogyan kerülje el ezeket_i.

Hangsúlyos helyzetben a személyes névmás élőt, a mutató élettelen jelöl:

(63) Nándorék_i; nem tudnak semmit a dologról. Őket_i; hiába is kérdezed.

(64) Az asztalokat kint hagyhatjátok, a székekre_i; viszont szükségünk van: azokat_i hozzátok be.

3. személy	a tárgy jellemzői		
	szám	[± élő]	[± hangsúlyos]
a tárgyas ragozás inflexiós toldalékai	egyes	[±]	[-]
	(többes)*	[±]	[-]
valódi személyes névmás	egyes	[+]	[±]
	többes**	[±]	[±]
mutató névmás	egyes	[-]	[+]
	többes**	[±]	[±]

8. táblázat

A 3. személyű személyes és mutató névmási tárgyak eloszlása a magyarban

* A tárgyas ragozás általában egyes számú tárgyra vonatkozik. Többes számú tárgy esetén akkor használatos, ha a koreferencia világos a szövegkörnyezetből.

** Több lehetséges antecedens közül a személyes névmás az alanyi funkciójú előzményre, a mutató névmás a nem alanyira utal.

Az olasz névmások eggyel több jellemzővel írhatók le, mint a magyarok, ui. nemcsak számban, hanem nemben is elkülönülnek. Mivel a referenst azonosító névszónak egyeznie kell a névmással a grammatikai jellemzők alapján, az olasz könnyebben kijelöli a névmás lehetséges referensei közül a megfelelőt, hisz míg a magyarban csak egy tulajdonságban (számban) van egyeztetés a névmás és referense között, az olaszban két jegy (szám és nem) segíti elő az első szűrő szelekciót a lehetséges antecedensek között. Természetesen ez a plusz grammatikai jegy (a nemben való elkülönülés) nem elegendő, de mindenképpen előnyt jelent (vö. Calabrese 1988: 66–67 is). Valószínű, hogy a magyarban a mutató névmás gyakoribb használata tölti ki azt az „űrt”, amit a nyelvtani nem hiánya okoz(hatna).

4. Konklúzió

Munkánkban arra kerestük a választ, hogy a tárgy azonosítása céljából a nyelvek, s itt két igen különböző nyelvet hasonlítottunk össze, milyen megoldásokhoz folyamodnak. Hogy miért pont a tárgy pontosítása válik ilyen fontossá, arra a következőképpen válaszolhatunk. Úgy tűnik, hogy a világ nyelvei kétfajta univerzális mondatot ismernek: a tranzitív igét és az intranszitiv igét tartalmazót. A tranzitivitás tehát kulcskérdés. Az alany általában a mondat már ismert részét képezi, míg az új információ átadása, amely a nyelvi kommunikáció elsődleges célja, az egyik argumentumnak, s tárgyas igék esetében nagy valószínűséggel a tárgynak a feladata.

Minden nyelv a maga módján választja meg, hogyan különböztesse meg azt, ami már ismert, attól, ami új, és amire fel kell hívnia a figyelmet. A tárgyi funkciójú mutató névmás használata pl. mindkét vizsgált nyelvben határozottságra utal. Ami a személyes névmásokat illeti, ellentmondásnak tűnik, hogy grammatikailag az 1. és 2. személyűek határozatlanok, a 3. személyű pedig lehet határozott. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy a nyelvben működő takarékosági elv alapján annak, ami eleve egyértelmű a beszédhelyzetben, további eszközökkel való jelölése redundáns lenne, mindjárt kézenfekvő, hogy a 3. személyű tárgy a megkülönböztetendő.

Az olasz névmások körében csak a 3. személyben találunk nembeli elkülönülést. Ez a differenciálódás, ill. az a tény, hogy a mutató névmások, amelyek, mint láttuk, szóba jöhetnek a 3. személyű személyes névmások szinonimájaként, gazdagabbak a magyarhoz viszonyítva, és nem utolsósorban az, hogy a tárgyi

szerepű névmások tárgyesettel való jelölése, mégpedig egyértelmű, kizárólag tárgyas jelölése éppen a 3. személyben található egy esetet nem toleráló rendszerben: mindez együttesen biztosítja azt, az olasz típusának megfelelően, hogy elérjük a célt – a referencia pontosítását ott, ahol erre szükség van.

A tárgy logikai határozottságának/határozatlanságának oppozíciója működik az olaszban is:

(65)	Conosco qualcuno.
Ismerek valakit.	(határozatlan)
(66)	Conosco questa persona.
Ismerem ezt az embert.	(határozott)

A magyarban azonban a pusztán logikai, ill. szövegkörnyezetből kiolvasható tények grammatikai síkon is tükröződnek. A magyar és a hozzá tipológiailag hasonló nyelvek fontosnak tartják a tárgy referenciájának minél pontosabb (határozottabb) jelölését, ami morfoszintaktikai szinten paradigmatis jelenséggé válik. Erre szolgál egyrészt a tárgyrag állandó és kötelező használata, a tárgyi szerepű szintagmák szintaktikai osztályozása aszerint, hogy determinánsi (DP) vagy más (NP, NumP) kategória alá esnek-e, és bizonyos értelemben a többes szám 1. és 2. személyű személyes névmások inkluzív/ exkluzív értelmezése; másrészt az ige oldaláról nézve az alanyi és a tárgyas ragozás közötti kötelező választás tranzitív ige mellett. A nyelvi struktúrák itt egymásba fűződően, egymástól elválaszthatatlanul, tökéletes egységet alkotnak.

A névmások, definíciójukból adódóan, arra szolgálnak, hogy használatukkal elkerüljük a (felesleges) ismétlést. A tömör szabatos kifejezésben a magyar, tipikusan szintetikus eszköztárával, előrehaladottabb az olasz analitikus kifejezőmódjához képest.

Irodalom

- Aissen Judith (2003), Differential object marking: iconicity vs. economy. *NLLT* 21: 435–483.
- Armutlieva, Christina (2006), A tranzitivitás elméleti kérdései. *FUD* 13: 3–14.
- Bánhidi Zoltán (1972), A magyar tárgyi mondatrész és az angol anyanyelvűek nézőpontja – Gondolatok nyelvészetről és gyakorlatról. *MNy* 48: 429–443.
- Bartos Huba (2000), Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–761.
- Calabrese, Andrea (1980), Sui pronomi atoni e tonici dell’italiano. *Rivista di Grammatica generativa* 5. CLESP, Padova. 65–116.

- Calabrese, Andrea (1988), I dimostrativi: pronomi e aggettivi. In: Renzi Lorenzo (a cura di), Grande grammatica italiana di consultazione I. La frase. I sintagmi nominale e preposizionale. il Mulino, Bologna. 617–631.
- Cordin Patrizia – Calabrese Andrea (1988), I pronomi personali. In: Renzi Lorenzo (a cura di), Grande grammatica italiana di consultazione I. La frase. I sintagmi nominale e preposizionale. il Mulino, Bologna. 535–595.
- Dugántsy Mária (2001), A magyar igeragozás tárgyi vonatkozásairól. FUD 8: 121–126.
- Dugántsy Mária (2003), Az általános igeragozás személyragjainak tárgyi vonatkozásairól. NyK 100: 137–142.
- Gecső Tamás (1999), A kvantorok és a névmások szerepe a magyar tárgyas igék ragozásában. MNy 95: 289–305.
- Hopper, Paul – Sandra Thompson (1980), Transitivity in grammar and discourse. Lg 56: 251–299.
- Jae Jung Song (2001), Linguistic Typology: Morphology and Syntax. Pearson Education Limited, Harlow.
- M. Korchmáros Valéria (2006), Az ige alaktana. In: Lépésenként magyarul. Magyar nyelvtani kézikönyv. Magyar nyelvtan – nem csak magyaroknak. SzTE Hungarológia központ, Szeged. 30–54.
- Ramat, Paolo (1987), Linguistic Typology. Mouton de Gruyter, Berlin – New York – Amsterdam (eredeti olasz változat: *Linguistica tipologica*. il Mulino, Bologna, 1984).
- Rózsavölgyi, Edit (1989), Distribuzione dei pronomi anaforici nell'espressione dell'oggetto definito. Quaderni Patavini di Linguistica. Monografie 6: 307–318.
- Shibatani Masayoshi – Bynon Theodora (eds.) (1995), Approaches to Language Typology. Calendon Press, Oxford.
- Szili Katalin (2000), A tárgyasság a magyar nyelvben. A tárgyasság morfoszintaktikai összefüggései. Nyr 124: 356–369.
- Tálos Endre (1980), A magyar inkluzív személynévmásai. MNy 76: 70–72.
- Vanelli, Laura (1995), La deissi. In: Renzi, Lorenzo – Salvi, Giampaolo – Cardinaletti Anna (a cura di), Grande grammatica italiana di consultazione III. Tipi di frase, deissi, formazione delle parole. il Mulino, Bologna. 261–375.

Ára: 1000 Ft (előfizetőknek: 800 Ft)